

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури Херсонського
державного університету*

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ П'ЄС "ЛИМЕРІВНА" ПАНАСА МИРНОГО ТА "ГРОЗА" ОЛЕКСАНДРА ОСТРОВСЬКОГО

Творчість Панаса Мирного досліджували М.Грицай, П. Колесник, М.Пивоваров, І. Приходько, М. Сиваченко, Д. Чалий, В. Черкаський та ін. Однак, в основному зверталася увага на його прозову спадщину, драматургія залишилася менш вивченою.

Доробок О. Островського аналізували А. Анастасєв, В. Бочкарєв, О.Дмитрієва, Б. Костелянець, А. Ревякін, Е. Холодов, А. Штейн та ін. П'єси митця не випадають з поля зору літературознавців останніх років (М.Білінкіс, О. Євдокимова, І. Зограб, М. Ларіонова, В. Маркович, Н. Пінчук, Л.Чернець). Однак, назріла потреба розвідки, де був би здійснений порівняльний аналіз типології п'єс "Лимерівна" Панаса Мирного та "Гроза" О.Островського. Таке дослідження має сприяти чіткішому окресленню характерних рис обох творів. Усе це визначає актуальність теми нашої статті.

Ми ставимо мету з'ясувати типологічно подібні та оригінальні риси п'єс "Лимерівна" Панаса Мирного та "Гроза" О.Островського.

Конструкція сюжету драми "Лимерівна" (1892) відповідає однойменній народній баладі, створеній приблизно в XVII-XVIII ст. і відомій у різних варіантах ("Ой пила, пила Лимериха на меду...", "Пила, пила Немириха на меду..."). За мотивами цієї балади Марко Вовчок написала оповідання "Лимерівна" (1863), яке своєю сюжетною будовою, ідейно-художнім змістом значно відрізняється від п'єси Панаса Мирного. Драма мала три редакції (1872, 1873 і 1883). Викликає інтерес сам творчий процес народження цього сценічного тексту. Перший варіант "Лимерівни" засвідчує початковий етап роботи, показує напрями художнього осмислення однойменної народної пісні-балади, визначає структуру п'єси, групування персонажів. Сюжет зводився до того, що герой драми – Василь, збираючись присвятити своє життя боротьбі з неправдою, жертвує особистим щастям, відмовляючись від коханої дівчини. Він навіть умовляє Наталку вийти заміж за свого суперника – Карпа. Обставини складаються так, що Василь змушений тікати в гайдамаки, бо Шкандибенко доносить на нього владі. Наталя, довідавшись про це, божеволіє і кінчає життя самогубством. Таким чином, у першій редакції фіксується історико-романтичне розкриття теми. Ще досить абстрактними рисами позначений образ борця за свободу Василя. Дещо життєвіша постать Наталі, решта дійових осіб бліді і невиразні. Іманентною ознакою п'єси була підсолоджена мелодраматична риторика.

У другу редакцію драми внесено принципові зміни. Її новому звучанню сприяла робота Панаса Мирного та Івана Білика над перекладом п'єс О.Островського "Тепле місце" (1856) та "Гроза" (1860). Митець, поєднавши життєві враження з переосмисленими мотивами народної пісні, творчо скориставшись досвідом російського письменника, створює цілком нову оригінальну драму. Домінуючим стає мотив соціальної нерівності, що визначає і головний конфлікт, трактування образів, психологічну вмотивованість їхньої поведінки. З художньої тканини п'єси знято романтичний серпанок, взаємини Наталі і Василя стали життєвими, повнокровними, акцентується на майновій нерівності як причині їх нещасливого кохання. Введено нову сюжетну лінію стосунків Наталі й Василя з Марусею та її батьком. Таким чином, зміцнів органічний зв'язок персонажів, події і колізії драми зосереджуються навколо головної героїні. Ґрунтовно перероблені й образи Шкандибни та Шкандибенка. Отже, друга редакція п'єси, на противагу першій, розкриває типовий конфлікт зображуваної дійсності.

Творча робота Панаса Мирного над остаточним варіантом драми, не порушуючи основних ідейно-художніх рішень попереднього, йшла в напрямі удосконалення стрункості композиції, логічного й обґрунтованого розвитку подій, більшого увиразнення суспільних суперечностей, психологізації дійових осіб.

Трагедія О. Островського "Гроза" є одним із кращих творів драматурга. У п'єсі викрито звичаї, норози купецтва, виведено постаті представників "темного царства" – самодурів Дикого, Кабанихи.

Слід указати на типологічну спорідненість драм "Лимерівна" Панаса Мирного та "Гроза" О. Островського на сюжетно-композиційному, ситуаційному та образному рівнях. Соціальний конфлікт творів переплітається з морально-етичним. В обох п'єсах постають любовні трикутники: Шкандибенко – Наталя – Василь ("Лимерівна") і Тихін – Катерина – Борис ("Гроза"). Як зауважив В. Черкаський, у п'єсі "Лимерівна" любовний трикутник неправильний, щербатий, одна з ліній пунктирна, що ледве проглядається. Третя сила (Карпо) виступає причинним тлом, а не чинником двобою [4, с.350].

П'єси мають подібні ситуації: дівчат (Наталю, Катерину) змушують виходити заміж за нелюбів; показ нещасливого життя жінок у шлюбі; трагічні розв'язки.

Уже в першому акті "Лимерівни" особиста доля дівчини ускладнюється соціальними обставинами, її приневолюють одружуватися зі Шкандибенком. Причому рідна мати Наталі *"кує важкі цени, нові кайдани на її душі"* Уведена в оману підступними вчинками близьких, героїня знаходить у собі сили боротись з насильством. З великою художньою силою реалізується світ її роздумів, переживань у монолозі, виголошеному на початку третьої дії.

"Наталя. Нащо ж та воля дана чоловікові, коли її повинні отак гнітити-нехтувати? Того не можна, того не годиться... Чому не можна? Чому не годиться? Споконвіку так люди жили, у таких звичаях виростали...Звичаях! Що ж то за звичаї такі? Хіба вони не міняються з людьми? Хіба люди всі однакові на світі?" [1, с.36].

З І дії "Грози" дізнаємося про побутові реалії міста Калинова.

"Кулігін. Жорстокі звичаї, паночку, в нашому місті, жорстокі. У міщанстві, пане, ви нічого, крім грубості та злиднів, не побачите. І ніколи нам, паночку, не вибитися з-під цієї кори! Бо чесною працею ніколи не заробимо більше ніж насуший хліб. А в кого гроші, пане, той намагається бідного закабалити, щоб на його дармові труди ще більше грошей наживати" [2, с. 91]. Живучи в складних умовах, під пильним оком свекрухи, Катерина покохала Бориса.

У п'єсах з розвитком сюжету поглиблюються особисті драми Наталі та Катерини, які всупереч соціальним обставинам прагнуть особистого щастя. Автори акцентують увагу на складній психологічній боротьбі, що відбувається в душах героїнь.

"Наталя (сумно). Коли б зібрати з усього миру всі лиха, всі сльози, той й вони не здавили так мого серця, як ота гірка чутка, про котру ще він натякав, ота матірня щира порада... Господи! Нащо ти дав мені уха, щоб я почувла її від рідної матері? Нащо ти дав мені матір, щоб тільки вона приносила до мого серця нові муки та пекучі сльози? Нащо ти дав мені серце і заключив у його любов й шанобу до рідних йому?" [1, с. 35].

Катерина так само переживає безвихідь, у яку вона потрапляє. Ці болючі розміркування зафіксовані у розлогодному монолозі:

"Катерина (сама). Куди тепер? Додому йти? Ні, мені – чи додому, чи в могилу – однаково! Так, чи додому, чи в могилу! чи в могилу! В могилі краще... Під деревом могилонька... добре як! Сонечко її гріє, дощиком її поливає, весною на ній травиця виросте, м'якенька така... птахи прилетять на дерево, співають будуть, дітей виведуть, квіточки розцвітуть: жовтенькі, червоненькі, голубенькі... всякі (задумується), всякі... Так тихо! Так любо! Мені начебто легше! А про життя й думати не хочеться" [2, с.138].

Героїні п'єс перебувають у схожих ситуаціях, емоційних станах. Їхні окремі монолози мають подібну тональність та змістове наповнення. Обидві героїні – Наталя та Катерина – висловлюють бажання бути пташками.

"Наталя. *Що се я? Де се в мене взялося? Крила? Крила.* (Тріпає руками) *Я – пташка. Полечу – понесусь! Гай-гай! гай-гай!* (Піднімає руки і біжить, розмахуючи ними, буцім летить)" [1, с.68].

"Катерина. *Я кажу: чому це люди не літають так, як птаці? Знаєш, мені здається часом, що я птаця. Коли стоїш на горі, так тебе й тягне полетіти. Отак розігналися б, розкинула б руки і полетіла б. Спробувати хіба тепер?* (Хоче бігти)" [2, с.97].

І. Франко у статті "Жіноча неволя в руських піснях народних" порівнюючи Катерину ("Гроза") з дружиною Николайка ("Пісня про шандаря"), вказує: "... Катерина тільки по довгій боротьбі і намовах, з великою гризотою, тайком віддається любому чоловікові і відтак ще думає укривати своє поступовання, поки страшна буря, котрої вона забобонно боїться, не довели її до признання, а тоді не зносячи ганьби і докорів, кидається в Волгу, то Николайкова жінка поступає зовсім одверто, не криється з своєю любов'ю, для неї нема ані ганьби, ні докорів, ні нічого, окрім тої любові, – і коли також бажає смерті, то тільки для того, щоб і в гробі, лежати побіч любого собі чоловіка" [4, с.89].

Менше висвітлені постаті Василя ("Лимерівна") та Бориса ("Гроза"). У фіналі твору Василь викриває винуватців смерті Наталі й вирушає туди, "де правда карає кривду" [1, с.74].

Борис, незважаючи на свої почуття до Катерини, не може її захистити: "Ах, коли б знали, ці люди, як то мені прощатися з тобою! Боже мій! Дай бог, щоб їм колись їм отак же солодко було, як мені тепер. Прощавай, Катю! (Обіймає й хоче йти). Лиходії ви! Недолюдки! Ех, якби моя сила!" [2, с. 137].

Карпо ("Лимерівна") й Тихін ("Гроза") повністю залежать від своїх матерів, вони кохають дружин, але безвольні та пасивні. Простежується типологічна подібність характерів Шкандибихи та Кабанихи, їхня аморальність виявляється у вчинках, у діалогах та монологах.

Основні колізії "Лимерівни", характерні ситуації, постаті матері та Наталі загалом відповідають народнопісенному зразку. Так, образ Лимерихи має, безперечно, фольклорне походження. Порівняємо:

"Пила, пила Немириха на меду

Та пропила свою дочку молоду.

У неділю таки рано, таки в ніч

"Ой не люблю Шкандибенка – піду прич" [3, с.172].

Довкола цього мотиву куплі-продажу розгортаються й події у драмі Панаса Мирного, з вияскравленням мотивації вчинків персонажів. Зокрема Лимериха (у фольклорному варіанті – Немириха) задля особистого збагачення фактично запродує свою доньку в чужі руки.

У контрастно-драматичному протиставленні з позитивними персонажами окреслений образ Шкандибихи. Огидне ество її найповніше виявляється у стосунках з Лимерівною. Знущання свекрухи з невістки пояснюються перш за все тим, що Наталя не була багатюю, а такі люди, незалежно від їхніх чеснот, за висловом Шкандибихи, – "бісові злидні". Спостерігаємо у п'єсі використання традиційних засобів характеристики дійових осіб.

Найчастіше автор вдається до діалогів, у яких реалізується рельєфне змалювання постатей обох персонажів.

"Наталя. *Ну скажіть мені, мамо, чого ви від мене хочете? Чого вам треба? Я ж, здається, і годжу вам, і послухаюся в усьому.*

Шкандибиха. *Як ти годиш? Як ти послухаєшся? Ти хоч би своєму чоловікові годила, його доглядала, щоб не ходив, як нависний, з задуреною головою!"* [1, с.53].

Фактично, внутрішній лідер діалогу – Наталя. Підсвідоме відчуття цього нав'язує Шкандибисі форму агресивності, аргументи й інтонації, тобто невістка вже психологічно

отримала перемогу над свекрухою, стала темою її свідомості, вимушеною орієнтацією думки.

Кабаниха так само ненавидить Катерину, зневажає її людську гідність. Це відчутно в такому діалозі.

"Катерина. *Для мене, матінко, все одно, що рідна мати, що ти, та й Тихін теж тебе любить.*

Кабанова. *Ти, здається, могла і помовчати б, коли тебе не питають. Не заступайся, серденько, не скривджу, либонь! Адже він мені також син, ти цього не забувай! Чого ти скачеш межі очі? Щоб видно було, як чоловіка любиш абощо? Знаємо, знаємо, на людях це ти всюди виставляєш!" [2, с.94].*

Шкандибиху влучно арактеризує Василь, його вустами автор розкриває механізм її збагачення: *"Усі добре знають, як Шкандибиха, ще й тепер, даючи гроші під заставу, одхоплює нивку по нивці від бідности, що не спроможеться у строк позички віддати"* [1, с.21]. У ході розвитку колізії характер її саморозкривається, поглиблюється. Порівняно з першим варіантом п'єси колоритно виписані постаті Кнура й Кнурихи, які керуючись, насамперед, егоїстичними інтересами, зруйнували щастя Василя, та у фіналі твору вони розкаялись, що надає їх образам мелодраматичного забарвлення.

Важливу роль у розкритті характерів у драмах відіграє мова.

Діалоги Наталі й Василя з п'єси "Лимерівна" насичені фольклорною лексикою.

"Василь (обійма її). *Горличко моя! Сивая моя! Здається, якби саме зло вискарало на світ свої гострі зуби, щоб його пожерти, - ти б і його зупинила, і його заговорила!* (Цілує її).

Наталія (палко). *Бо я люблю тебе, мій голубе!.. Більше матері, себе... всього на світі люблю тебе! Якби ти зміг заглянути у моє серце та подивитися, що в йому коїться, як я побачу тебе... Щастя моє! і доле моя! Я тобі всього того не вимовлю словами... не зумію... не зможу... Я, здається. Здурію від щастя!"* [1, с.17].

Ліризмом сповнені зізнання закоханих Катерини та Бориса у п'єсі "Гроза" О. Островського:

"Катерина. *Знаєш що? Тепер мені вмерти раптом схотілось!*

Борис. *Навіщо вмирати, коли нам так любо жити.*

Катерина. *Ні. Мені не жити! Вже я знаю, що не жити.*

Борис. *Не кажи, будь-ласка, таких слів, не печаль мене...*

Катерина. *Так, тобі добре, ти вільний козак, а я!..*

Борис. *Ніхто й не знатиме про нашу любов. Невже ж я тебе не пожалію!"* [2, с.121].

Для Наталі ("Лимерівна") та Катерини ("Гроза") характерна народнопісенна мова. Це засвідчує багатий духовний світ героїнь. Натомість бруталізму вжиті в діалогах та монологів Кабанихи, Дикого ("Гроза") та Шкандибихи ("Лимерівна"). Для останньої особливо притаманні згрубілі слова і вирази. Мова Шкандибихи просто рясніє лайливою лексикою. Наприклад:

"Шкандибиха. *Який тепер світ настав? Господи! (Хреститься). Колись дівчина глянути у вічі парубкові соромилась, а тепер – сама на шию скаче! Тьфу! поганки! нетіпанки!"* [1, с.13].

"Шкандибиха (услід її). *Чи бач? погань? Ще й воно бришкає! Материне молоко коло губів не обсохло, а скаче, як зінське щеня угору! (Зривається іти до сина). Іди мені зараз, пришелепуватий, додому!"* [1, с.20].

Героїня твору О. Островського теж не дуже турбується про вишуканість свого мовлення:

"Кабаниха. *Та коли вже такі дурні думки в голові маєш, ти хоч би при ній не варнякав та при сестрі, при дівчині: їй також іти заміж, наслухається вона твого базікання, потім чоловік нам спасибі скаже за науку"* [1, с.95].

Тож Панас Мирний та О. Островський, розкриваючи у своїх п'єсах типові явища та постаті, повнокровно й повновартісно репрезентують суспільство ХІХ ст. Драми "Лимерівна" та "Гроза" висвітлюють мораль, звичаї міщанства та купецтва. Автори з особливою майстерністю розкривають внутрішній світ свої героїнь – Наталі ("Лимерівна"), Катерини ("Гроза").

Соціально-психологічні драми "Лимерівна" Панаса Мирного та "Гроза" О. Островського стали цінним надбанням для драматургії та театру, тому завжди привертатимуть до себе увагу дослідників. На нашу думку, ці твори потребують подальшого компаративного вивчення.

Література:

1. Мирний Панас. Лимерівна // Зібрання творів: у 7-ми т. / Панас Мирний – К., 1970. – Т. 6. – С. 9-74.
2. Островський О. Гроза // Островський О. П'єси / пер. з рос. О.Ільченка / Олександр Миколайович Островський. – К.: Дніпро, 1973. – С. 85-141.
3. Розлилися круті бережечки: Українські народні пісні та думи / упор. О.Микитенка. – К.: Веселка, 1976. – 239 с.
4. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних // Твори: у 20 т. / Іван Якович Франко – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – Т. 16. – С. 52-92.
5. Черкаський В. Художній світ Панаса Мирного / Віталій Черкаський. – К.:Дніпро, 1987. – 350 с.

Анотація

Г. НЕМЧЕНКО. ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ П'ЄС "ЛИМЕРІВНА" ПАНАСА МИРНОГО ТА "ГРОЗА" ОЛЕКСАНДРА ОСТРОВСЬКОГО

У статті простежуються жанрові особливості п'єс "Лимерівна" Панаса Мирного та "Гроза" Олександра Островського. Пропонується спроба типологічного співставлення творів українського та російського драматургів.

Ключові слова: жанрова своєрідність, соціально-психологічна драма, типологічне співставлення, конфлікт, колізія, ситуація.

Аннотация

Г. НЕМЧЕНКО. К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ ПЬЕС "ЛИМЕРИВНА" ПАНАСА МИРНОГО И "ГРОЗА" АЛЕКСАНДРА ОСТРОВСКОГО

В статье прослеживаются жанровые особенности пьес "Лимеривна" Панаса Мирного и "Гроза" Александра Островского. Предлагается опыт типологического сопоставления произведений украинского и русского драматургов.

Ключевые слова: жанровое своеобразие, социально-психологическая драма, типологическое сопоставление, конфликт, коллизия, ситуация.

Summary

G. NEMCHENKO. ON THE QUESTION OF TYPOLOGIC OF PLAYS "LYMERIVNA" BY PANAS MYRNY AND "THE STORM"

BY ALEXANDR OSTROVSKY

The genre peculiarities of plays "Lymerivna" by Panas Myrny and "Groza" by Alexandr Ostrovsky have been retraced in the article. This is an attempt of typological comparison of the creative works of Ukrainian and Russian dramatists.

Key words: genre peculiarity, social and psychological drama, typological comparison, conflict, collision, situation.

